

fesi Nâsir-Lidî'nillâh'ın bu eserden çok istifade ettiği söylenir. Angelika Hartmann 1982'de yaptığı doçentlik teziyle bu eseri neşre hazırlamış ve bir makalesinde 1986 yılında basılacağını haber vermişse de (bk. bibl.) henüz yayımlanıp yayımlanmadığı bilinmemektedir. Sühreverdi üzerine Ezher Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi yapan (1985) Âişe Yûsuf el-Mennâî daha sonra *Reşfû'n-neşâ'ih*'i neşretmiştir (Kahire 1999). Eser Muînüddîn-i Yezdî (ö. 789/1387) tarafından Farsça'ya çevrilmiştir (nşr. Necîb Mâyîl-i Herevî, Tahrân 1365 hş./1986). 4. *İrşâdü'l-mürîdîn ve mec-dû't-tâlibîn* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1397/1). 5. *İ'âmü'l-hüdâ ve 'akidetü erbâbi't-tükâ*. Tasavvuf ve ilm-i kelâma dair on bölümden oluşan eserin Mekke'de yazıldığı belirtilmektedir (nşr. Abdülaziz es-Seyrevân, Dimaşk 1996). 6. *er-Rahîku'l-mahtûm li-zevî'l-'ukûl ve'l-fühûm*. İlâhî sırlara dair bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2682/1, Hâlet Efendi, nr. 814/8, Şehid Ali Paşa, nr. 1377/3; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1821). 7. *Risâletü's-seyr ve't-tayr*. Tecellî, seyr, tayr ve sülûk konularının anlatıldığı küçük bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 428/3, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2023/9; Köprülü Ktp., nr. 1589). 8. *Veşâyâ*. Sühreverdi'nin oğluna ve müridlerine yaptığı vasiyetlerden oluşan birkaç varaklık bir risâle olup (Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 428/4, Şehid Ali Paşa, nr. 1396; Köprülü Ktp., nr. 329/5). Muhammed Şirvânî tarafından Farsça'ya çevrilerek Arapça'sıyla birlikte neşredilmiştir (*Câvidân-ı Hîred*, Tahrân 1396 hş., II/2, s. 31-37). 9. *Cezbü'l-kulûb ilâ muvâşalâti'l-maḥbûb* (Halep 1328). 10. *Evrâdü's-Sühreverdi*. Talebelerinden Ali b. Ahmed el-Gürî'nin şerhet-tiği bir nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndedir (nr. 550/2). 11. *Sünûhu'l-fütûḥ bi-zikri'r-rûḥ*. Dört beş varaklık bu risâlenin Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüshası (nr. 1605/6, vr. 3^b-41^a) *Risâle fi's-sülûk* diye kayıtlıdır. 12. *Fütüvvetnâme*. Murtazâ Savvâf ve Henry Corbin tarafından *Resâ'il-i Civânmerdân* içinde neşredilmiştir (İran 1353/1973, s. 89-166). 13. *el-Makâmâtü's-şüfiyye* (nşr. Emil Me'lûf, Beyrut 1993). 14. *'İdâletü'l-'iyân 'ale'l-bürhân* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1447, vr. 131-150; Bursa Ulucamiî Ktp., Tasavvuf, nr. 1597). Sühreverdi'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *el-Es'ile ve'l-ec-vibe*, *Risâle fi ğureri'l-halk* ve *istidrâ-cihim*, *Risâle fi'l-fakr*.

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 197; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 255; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 289-290; a.mlf., *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIX, 311-320; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 159; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-'ulemâ*, s. 2-6; Necmeddîn-i Dâye, *Mirşâdü'l-'ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahrân 1365 hş., s. 22-23; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 201-205, 345; III, 446, 448; İzzeddin el-Kâşî, *Mişbâhu'l-hidâye* (nşr. Celâleddin Hümâtî), Tahrân 1323 hş., s. 23; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 631-640*, s. 96-99; a.mlf., *A'lâmü'n-nübela*, XIII, 48-49; XX, 420, 481-487; XXII, 195, 197, 233, 347, 348, 374, 375, 377; XXIII, 55-57, 68-70, 126-134, 288-289; a.mlf., *el-'İber*, IV, 181; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. Kayser Ebû Ferah, *Târîhu Bağdâd* içinde), Haydarâbâd 1978, IV, 209, 210; Eflâkî, *Menâkıbü'l-'ârifîn*, I, 14, 45; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâhî), VII, 322 vd., 339; VIII, 6-15, 43, 80, 147, 209-256, 338, 340, 370-371; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1982, XII, 244; XIII, 138 vd.; İbn Tağrıberdi, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VI, 285; Lâmiî, *Nefhât Tercümesi*, s. 472, 513, 514, 528-530, 583, 670-674; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1177; Dârâ Şükûḥ, *Sefinetü'l-evliyâ*, Kanpur 1884, s. 114-115; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 153-154, 290; V, 154; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 152^{a-b}; M. Mustafa Hilmi, *İbnü'l-Fânz: Sultânü'l-'âşiqîn*, Kahire 1963, s. 70-71; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, Ankara 1974, s. 160-162; Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Cüstücu der Taşavvuf-i İrân*, Tahrân 1369 hş., s. 172-178, 281, 287; Âişe Yûsuf el-Mennâî, *Ebû Hafş 'Ömer es-Sühreverdi*, Devha 1412/1991; Kamer-ul Huda, *Şihâbeddin Ömer Sühreverdi: Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (trc. Tahir Uluç), İstanbul 2004; E. Stefan Ohlander, *Abû Hafş Umar al-Suhrawardi (d. 632/1234) and the Institutionalization of Sufism* (doktora tezi, 2004), The University of Michigan; A. J. Arberry, "The Teachers of Shihâb al-Din 'Umar al-Suhrawardi", *BSOAS*, XIII (1949-51), s. 339-356; A. Hartmann, "Sur l'édition d'un texte arabe médiéval: Le Raşf an-naşâ'ih al-imâniya wa-kâşf al-fadâ'ih al-yünâniya de 'Umar as-Suhrawardi", *Isl.*, LXII (1985), s. 71-97; a.mlf., "al-Suhrawardi, Şihâb al-Din Abû Hafş 'Umar", *El²* (Ing.), IX, 778-782; a.mlf., "Nâsir-Lidî'nillâh", *DIA*, XXXII, 400-401.

HASAN KÂMİL YILMAZ

SÜHREVERDİYYE

(السهروردية)

Ebû Hafş Şehâbeddin
Ömer es-Sühreverdi'ye
(ö. 632/1234)

nisbet edilen bir tarikat.

Sühreverdiyye kaynaklarda genellikle Ebû Hafş Şehâbeddin'e nisbet edilir. Bununla birlikte yetişmesinde amcası ve şeyhi Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi'nin önemli rolü sebebiyle tarikatın kuruluşunu Ebû'n-Necîb'e kadar götürülenler de vardır. Nitekim Abdurrahman Ebû'l-Ferec el-Vâsîfî, Sühreverdiyye'yi Ebû'n-Necîb'e nisbet etmiş ve adını Sühreverdiyye'nin yanı sıra Necîbiyye es-Sühreverdiyye şeklinde de kay-

detmiştir (*Ṭabakâtü ḥurkati's-şüfiyye*, s. 49, 58). Murtazâ ez-Zebîdî de tarikatı Ebû'n-Necîb'e izâfe etmiş. Ebû Hafş Şehâbeddin'e nisbet ettiği Şihâbiyye'yi Sühreverdiyye'nin bir kolu olarak göstermiştir (*'İkâd*, s. 68, 75). Öte yandan Zebîdî, Ebû'n-Necîb'in hilâfet aldığı şeyhlerden birinin Abdülkâdir-i Geylânî olduğunu ileri sürerek Sühreverdiyye'yi Kâdiriyye'nin büyük kollarından biri olarak zikretmiştir (*İḥâfû'l-aşfiyâ*, s. 206, 208). Ebû'n-Necîb, Sühreverdiyye'nin kurucusu kabul edildiği takdirde Ebheriyye ve Kübreviyye tarikatlarının Sühreverdiyye'nin birer kolu olarak sayılması gerekir. Zira Ebheriyye'nin kurucusu Kutbüddin el-Ebherî, Ebû'n-Necîb'in halifesi olduğu gibi (Abdurrahman Ebû'l-Ferec el-Vâsîfî, s. 61; Câmî, s. 588), Kübreviyye'nin kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'nın şeyhleri Ammâr Yâsir el-Bitlîsî ile İsmâil Kasrî de onun halifeleri arasında bulunmaktadır (Câmî, s. 417-418).

Sühreverdiyye silsilesi, Ebû Hafş Şehâbeddin ve Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi vasıtasıyla biri Ahmed el-Gazzâlî üzerinden, diğeri Kâdî Vecîhüddin Ömer b. Muhammed üzerinden iki ayrı yolla Cüneyd-i Bağdâdî'ye ulaşır. Cüneyd-i Bağdâdî'den itibaren silsile Serî es-Sakâtî vasıtasıyla Ma'rûf-i Kerhî'ye, ondan da birinde Hasan-ı Basrî'nin, diğesinde Ehl-i beyt imamlarının yer aldığı silsilelerle Hz. Ali'ye kadar gider. Faaliyetlerini ilk zamanlar Bağdat'ta amcası Ebû'n-Necîb adına yaptırılan Dicle kenarındaki dergâhta sürdüren Şehâbeddin es-Sühreverdi ayrıca Zevzenî, Nâsriyye, Bistâmiyye ve Me'mûniyye tekkelerinin şeyhliğini üstlenerek pek çok kimseyi tarikatına bağladı. Dimaşk ve Halep başta olmak üzere Bağdat dışında da birçok şehirde dergâhlar kurdurdu. İran, Hindistan ve Türkistan gibi bölgelere gönderdiği halifeleri vasıtasıyla tarikatın geniş coğrafyalara yayılmasını sağladı. Kendisinin sonra Bağdat'ta tarikat faaliyetleri Me'mûniye dergâhında yerine geçen oğlu Ebû Ca'fer İmâdüddin Muhammed, onun ardından torunu Cemâleddin Abdurrahman tarafından sürdürüldü (İbnü'l-Fuvâtî, s. 231). Sühreverdiyye'nin İran ve çevresinde yayılmasında halifesi Necîbüddin Ali b. Bülğâş'ın gayretleri etkili oldu. Şeyh Şehâbeddin'in, Necîbüddin Ali'yi arkadaşı Şemseddin Sâfî ile memleketi Şîraz'a gönderirken her birine yirmişer külâh verip bunları isimleri yazılı kişilere giydirmelerini söylemesi, tarikatın henüz Şehâbeddin es-Sühreverdi hayatta iken bu bölgede yayılmaya başladığını göstermektedir. Şîraz'da bir tekke kuran Necîbüddin Ali şeyhi gibi dönemin yöneticileriyle iyi ilişkiler kurdu. Bu çerçevede Şîraz

Emîri Atabeg Ebû Bekir'in güven ve itibarını kazandı. Başta Moğol Emîri Engiyânû olmak üzere birçok yönetici ve âlim tarafından tekkesinde ziyaret edildi. Şeyh Necîbüddin'in faaliyetleri sonucu Saîdüddin el-Fergânî, Kutbüddin-i Şîrâzî, Şehâbeddin Zerkûb-i Şîrâzî, Ahmed b. Kannad, Ahmed b. Abdullah, Fahreddin b. Şeyh Şerefeddin, Bahâeddin Ebû Bekir b. Cemâled-din, Hasan b. Abdullah, Seyyid İzzeddin Ahmed b. Ca'fer, Mevlânâ Nûreddin Abdülkâdir gibi şahsiyetler Sühreverdiyye tarikatına intisap ettiler. Ondandır icazet alanları arasında Zâhidiyye tarikatının pîri İbrahim Zâhid-i Geylânî de vardır (*DİA*, XXI, 360). Şîraz'ın yanı sıra İsfahan, Kirman, Kâşân, Sâve gibi şehirlerde Sühreverdi tekeleri kuruldu. İranlı sûfî-şair İmâd-ı Fakih'in, Şeyh Nizâmeddin Mahmûd tarafından Kirman'da yaptırılan dergâhta uzun yıllar Sühreverdi şeyhi olarak irşad faaliyetinde bulunduğu tahmin edilmektedir (*DİA*, XXII, 168).

Necîbüddin Ali b. Büzgaş ile birlikte Sühreverdiyye tarikatında Büzgaşıyye (Necîbiyye) ismiyle bir kol meydana geldi ve bu silsile ilki Necîbüddin Ali'nin oğlu Zahirüddin Abdurrahman ve torunu Muînüddin Nasrullah, ikincisi Nûreddin Abdüssamed Netanzî, üçüncüsü Hâce İmâmüddin Muhammed ile olmak üzere en az üç farklı yoldan devam etti. Zebîdî ve Harîrîzâde, Nûreddin Abdüssamed ile devam eden silsilenin birçok farklı versiyonuna eserlerinde yer vermişlerdir (*İthâfû'l-âşfiyâ*, s. 207-208; *Tibyân*, II, vr. 152^{a-b}). Desûkiyye tarikatının kurucusu İbrâhim b. Abdülazîz ed-Desûkî, Nûreddin Abdüssamed ve halifesi Necmeddin Mahmûd el-İsfahânî'den hırka giydi (Vâsîfî, s. 61). Nûreddin Abdüssamed ile devam eden silsilelerin birinden XV. yüzyılda Zeyniyye, bir diğerinden XVI. yüzyılda Âdiyye (Bedriyye) şubeleri doğdu, Zeynüddin el-Hâfî (ö. 838/1435) tarafından Herat'ta kurulan Zeyniyye Horasan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de geniş çevreye yayıldı (Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, tür.yer.). Nûreddin Abdüssamed, Muhyiddin İbnü'l-Arabî mektebinin önemli temsilcilerinden Abdürrezzâk el-Kâşânî ve onun ders arkadaşı İzzeddin el-Kâşî'nin de şeyhidir. Necîbüddin Ali b. Büzgaş'tan sonra Hâce İmâmüddin Muhammed'le devam eden silsileden de XV. yüzyılda İsfahanlı Pîr Cemâled-din Ahmed-i Erdistânî ile Pîrcemâliyye şubesi doğdu.

Sühreverdiyye tarikatı Hindistan'a Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin halifeleri vasıtasıyla girdi. Delhi bölgesinde Hamîdüddin

Nâgevrî ile (ö. 643/1246) Nûreddin Mübârek Gaznevî, Bengal bölgesinde Ebû'l-Kâsım Celâleddin et-Tebrîzî (ö. 641/1244) ve Mûltan'da Bahâeddin Zekerîyyâ el-Mûltânî (ö. 661/1263 [?]) faaliyet gösterdiler. Hindistan'ın Nâgevr şehrinde babası gibi kadılık yaptığı için Nâgevr kadısı olarak tanınan Buharalı Hamîdüddin Nâgevrî, semâ meclisleri tertip etmesi sebebiyle Delhi Sultanı Şemseddin İltutmış'a şikâyet edildiyse de dervişlerin mânevî eğitimi için semâin câiz olduğu hususunda sultanı ikna etti ve onunla iyi ilişkiler kurdu. Sühreverdiyye mensuplarına destek olduğu ve onları devlet kadrolarına yerleştirdiği kaydedilen İltutmış'ın yeğeni Sa'deddin'i bu tarikata girmesi için Şeyh Hamîdüddin'e gönderdiği rivayet edilmektedir. Hamîdüddin Nâgevrî, Çiştîyye tarikatından da hilâfet almıştır. Sühreverdi'nin bu bölgede faaliyet gösteren diğer halifesi Nûreddin Mübârek Gaznevî, Sultan İltutmış tarafından Delhi şeyhülislâmına getirildi ve Mîr-i Delhi lakabıyla anıldı.

Bengal bölgesindeki faaliyetleriyle tanınan Celâleddin et-Tebrîzî, Bağdat'tan Hindistan'a gitmek üzere Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin Hindistanlı halifesi Bahâeddin Zekerîyyâ el-Mûltânî ile birlikte yola çıktı. İlk olarak Delhi'ye giden Tebrîzî'yi Sultan İltutmış karşılayıp sarayında misafir etti. Sultanın kendisine itibar göstermesini çekemeyenlerin bazı iftiralarla bulunmaları yüzünden şeyh Delhi'yi terk ederek Bengal'e gitti. Hankahını burada kuran Tebrîzî'nin birçok Hindu ve Budist'in müslüman olmasına vesile olduğu belirtilmektedir.

Hindistan'da en yaygın dört tarikattan biri olan Sühreverdiyye'nin (diğerleri Çiştîyye, Kâdiriyye ve Nakşibendiyye) Hindistan ve Pakistan'da yayılmasında Bahâeddin Zekerîyyâ el-Mûltânî'nin faaliyetlerinin önemli rolü oldu. Bahâeddin Zekerîyyâ özellikle tüccar kesiminden müridleri sayesinde Mûltan'da geniş imkânlarla sahip bir hankah kurdu. Sühreverdiyye daha önce bu bölgeye Sühreverdi'nin Sind'e gönderdiği halifesi Şeyh Nûh ile girdiyse de kalıcı olarak teşkilatlanması Bahâeddin Zekerîyyâ tarafından gerçekleştirildi. Sohbetlerine halkın yanı sıra âlimler ve yöneticilerin de katılmasıyla her geçen gün etkisi daha da artan Bahâeddin Zekerîyyâ, Delhi Sultanı İltutmış'ın Sind ve Mûltan'ı kendi topraklarına katma teşebbüsünü destekledi. İltutmış Mûltan'ı zaptedince Bahâeddin'in konumu daha da güçlendi ve şeyhülislâmlik makamına getirildi. 1247'de Moğollar'ın Mûltan'ı kuşattıkları sırada Moğol ordu-

sunda bulunan Melik Şemseddin vasıtasıyla kuşatmanın kaldırılmasını sağlama-sı Şeyh Bahâeddin'in nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir. Bahâeddin Zekerîyyâ'nın irşad faaliyetleri birçok Hindu'nun müslüman olmasına, ayrıca bölgede bulunan Karmatîler'in etkisini yitirmesine sebep oldu.

Bahâeddin Zekerîyyâ ile birlikte Mûltan'da Sühreverdiyye'nin Bahâiyye kolu doğdu ve bu kol tarikatın Hindistan'daki merkezi konumuna geldi. Sühreverdiyye Hindistan'daki birçok şehrin yanı sıra Bengladeş, Afganistan, Suriye ve Mısır gibi ülkelere buradan yayıldı. Bahâiyye silsilesi Bahâeddin Zekerîyyâ'nın oğlu Sadreddin Muhammed Ârif Rûknîâlem diye tanınan torunu Rûkneddin Ebû'l-Feth ile devam etti. Nakşibendiyye-Müceddidiyye'nin kurucusu İmâm-ı Rabbânî de bu silsileden babası Abdülâhad vasıtasıyla hilâfet aldı (Harîrîzâde II, vr. 150^b; Hocazâde Ahmed Hilmi, s. 32). Sadreddin Muhammed Ârif zamanında tarikat Hindistan'da daha da yaygınlaştı. Şeyh Sadreddin, Delhi Sultanı Balaban Han'ın oğlu Şehzade Muhammed ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde hankahı için yeni imkânlar elde etti. Bununla birlikte onun yöneticilerle ilişkilerini belli mesafede tuttuğu, babası döneminde dinî-tasavvufî faaliyetler için hoş görülen mal biriktirme anlayışına dervişlerin hayatını olumsuz etkilediği gerekçesiyle karşı çıktığı belirtilmektedir. Sadreddin Muhammed Ârif'in hilâfet verdiği kişiler arasında dönemin önemli âlimlerinden Emîr Hüseyin Hüseyinî de vardır. Onun bir başka halifesi Mevlânâ Hüsâmeddin, Bada şehrinde faaliyet gösterdi. Şeyh Sadreddin'den sonra yerine geçen oğlu Rûkneddin Ebû'l-Feth de yöneticilerle yakın ilişkileri devam ettirdi. Delhi Sultanı Alâeddin Halâcî ve Tuğluklu Hükümdarı Muhammed Şah ile (Uluğ Han Fahreddin Cûne) şahsî dostluklar geliştirerek tarikat adına büyük imkânlar ve geniş araziler elde etti. Ancak Tuğluklular döneminde dergâhı sıkı denetim altına alındı. Rûkneddin Ebû'l-Feth'ten sonra yerine yeğeni Şeyh İsmâil'in geçtiğini söyleyenler varsa da bu sırada Delhi'de bulunan ve Şeyh Rûkneddin ile bir müddet beraber olan İbn Battûta onun vefat etmeden önce yerine torunu Şeyh Hûd'u vasiyet ettiğini, bunun üzerine şeyhliğin kendi hakkı olduğunu ileri süren yeğeninin sultana şikâyetinde bulunduğunu, Sultan Muhammed Şah'ın Rûkneddin'in vasiyetine uygun olarak Şeyh Hûd'u tayin ettiğini belirtmektedir (*Tuhfetü'n-nüzzâr*, II, 544). Tarikatın tarihinde bir şeyhin ilk de-

fa devlet tarafından tayin edilmesi dergâhın iktidarın denetimi altına girmesine sebep oldu. Sind Emîri İmâdülmülk bir mektup yazarak şeyhliği sırasında büyük servet elde ettiği ileri sürülen Şeyh Hûd'u sultana şikâyet etti. Bu mektupta şeyhin görevini yapmadığını ve hankahın gelirlerini şahsı ve yakınları için kullandığını belirtti. Bunun üzerine şeyhin mallarına el konuldu, ardından ülkeden kaçmak üzereyken yakalanıp idam edildi (a.g.e., II, 545). Bu olaydan sonra Sühreverdiyye'nin Mülta'n'da hiçbir etkisi kalmadı.

Tarikat Mülta'n'da etkisini yitirmekle birlikte Uç, Gucerât, Kalpî, Pencap, Keşmir ve Delhi bölgelerinde yayılmasını sürdürdü. Bahâeddin Zekeriyâ'nın halifelerinden Celâl Sürh (veya Sürhpûş) diye anılan Seyyid Celâleddin Hüseyin Buhârî (ö. 691/1292) dergâhını Uç şehrinde kurdu. Sühreverdiyye'nin Buhâriyye kolunun piri olan bu zatın Tuğluklu Sultanı Muhammed Şah'ın şeyhülislâmlık teklifini reddettiği belirtilmektedir (bk. BUHÂRİYYE). Onunla aynı adı taşıyan ve Mahtûm-i Cihâniyân (ö. 785/1383) diye anılan torunu Celâleddin Hüseyin Buhârî'nin gayretleri Uç'ta etkisini yitirmek üzere olan Sühreverdiyye'yi yeniden canlandırdı. Mahtûm-i Cihâniyân'ın Sâni-i Mahtûm-i Cihâniyân unvanıyla tanınan oğlu Burhâneddin Kutb-i Âlem de (ö. 857/1453) Hindistan'da Sühreverdiğin yayılmasına hizmet etti. Muhtemelen XVII. yüzyıldan sonra Hindistan'da ortaya çıkan ve Celâl-i Sâni diye anılan bir şeyhe nisbet edilen gayri Sünnî Celâliyye tarikatının Buhâriyye'den doğduğu tahmin edilmektedir. Öte yandan İran'da görülen Şîî karakterli Hâksâriyye fırkasının da Celâliyye kolundan doğmuş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır (bk. CELÂLİYYE; HÂKSÂRİYYE).

Çiştîyye tarikatından da hilâfet aldığı nakledilen Mahtûm-i Cihâniyân'ın özellikle Hindistanlı müslümanların Hindu geleneklerinden etkilenecek uyguladıkları birtakım âdetleri engellediği ve Allah'ın isimlerinin Hintçe olarak zikredilmesini yasakladığı vurgulanmakta, yerine geçen kardeşi Sadreddin Râcû'nun Hindu dinine sert muhalefeti sebebiyle Hindular tarafından Râcû Kattâl diye anıldığı belirtilmektedir. Mahtûm-i Cihâniyân'ın birçok halifesi Kalpî ve Gucerât sultanlıkları bölgelerinde tekkeler kurarak tarikatı yayıdılar. Bu dönemde Gucerât sultanları ve devlet adamlarından birçoğu Sühreverdiyye tarikatına intisap etti. 1451-1526 yılları arasında Delhi Sultanlığı'nda hüküm süren Lûdîler döneminde de Sühreverdi şeyhleri büyük itibar gör-

dü. Hânedanın kurucusu Sultan Behlûl-i Lûdî zamanında Delhi'de Bahâeddin Zekeriyâ'nın neslinden Şeyh Yûsuf Kureşî faaliyet gösterdi. Oğlu Abdullah'a Sultan Behlûl'ün kızını alarak hânedanla akrabalık ilişkileri kuran Şeyh Yûsuf hankahı için devletten çok ciddi imkânlar sağladı. Bunun sonucu olarak Sühreverdiyye'nin merkezi Mülta ve Uç'tan Delhi'ye intikal etti. Şeyh Semâüddin ed-Dihlevî tarafından Delhi'de kurulan büyük hankah tarikatın merkezi konumuna geldi. Sadreddin Râcû'nun halifesi Şeyh Kebîrüddin'in müridi olan Semâüddin'den hilâfet alanlar arasında ünlü seyyah ve şair Hâmid b. Cemâli ed-Dihlevî gibi şahsiyetler vardır. Sultan Behlûl'ün zaman zaman Semâüddin'i hankahında ziyaret ettiği, Semâüddin'in de Behlûl'den sonra yerine geçen İskender Şah'ın (Nizam Han) taç giyme merasimine katılarak dua ettiği kaydedilmektedir.

Sühreverdiyye tarikatının Hindistan'da en etkili olduğu yer Keşmir bölgesidir. Muhtemelen Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin halifelerinden olan şeyhi Şah Ni'metullah Fârîsî ile birlikte Moğol istilâsı sebebiyle Türkistan'dan Keşmir'e hicret eden Seyyid Şerefeddin Bülbül Şah (ö. 728/1327), Budist lideri Prens Rinçana'ya İslâmiyet'i anlatarak müslüman olmasına vesile oldu. Sadreddin adını alan Rinçana ile tebaasından yaklaşık 10.000 kişinin İslâm'a girdiği nakledilir. Emîr Sadreddin, Bülbül Şah için zengin vakıflarla donattığı bir hankah yaptırdı ve vakıf gelirleriyle bir de aşevi kurdu. Emîr Sadreddin'in aşevinin yanında yaptırdığı mescidin Keşmir'in ilk mescidi olduğu belirtilmektedir. XV. yüzyılda Keşmir'de tasavvufî hayatı özellikle Mahtûm-i Cihâniyân koluna mensup Sühreverdi dervişleri canlı tuttular. Öte yandan XIV. yüzyıl sonunda Timur'un Delhi'ye yaptığı akınlar üzerine buradan kaçan çok sayıda insanla birlikte Sühreverdi dervişleri de Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde tarihî bir şehir olan Jaunpûr'a gidip yerleştiler ve burada dergâhlar kurdular (DİA, XXIII, 578).

Anadolu'ya Selçuklular döneminde girdiği anlaşılan Sühreverdiyye, XIII. yüzyılda Anadolu'da Bahâeddin Zekeriyâ'nın kalendar-meşrep halifesi Fahreddin-i Irâkî tarafından yayıldı. Bahâeddin Zekeriyâ'ya yirmi beş yıl hizmet eden ve ona damat olan Irâkî, şeyhin vefatından sonra diğer müridlerin meşrep farklılığından kaynaklanan kendisine düşmanlıkları sebebiyle Mülta'dan ayrılmak zorunda kaldı. Anadolu'ya gidip Konya'da Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mevlevî çevreleriyle yakın dostluklar kurdu. Sadreddin Konevî'nin *Fuşûşü'l-*

hikem ve el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye derslerine iştirak etti. Müridlerinden Emîr Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Tokat'ta kendisi adına yaptırdığı hankahta faaliyetlerini sürdüren Fahreddin-i Irâkî'nin Konya, Kayseri, Tokat civarında geniş bir mürid çevresi oluşturduğu tahmin edilmektedir. Pervâne'nin Mısır Hükümdarı Baybars'ın elinde esir bulunan oğlu Mühezzebüddin Ali'yi kurtarmak için Mısır'a gitti. Orada kaldığı süre içinde iyi ilişkiler kurduğu sultan kendisine mürid oldu ve ona "şeyhüşşüyûh" unvanını verdi. Fahreddin-i Irâkî'nin halifesi Şeyh Abdüsselâm ile devam eden tarikat silsilesi, XV. yüzyılda Sühreverdiyye'nin Pircemâliyye şubesini kuran İsfahanlı Pîr Cemâleddin Ahmed-i Erdistânî'ye ulaşmaktadır.

Sühreverdiyye tarikatında yukarıda anlatılan kollar dışında Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin halifelerinden İzzeddin Mevdûd b. Muhammed ez-Zerkûb ile Zerkûbiyye, Kemâleddin Muhammed b. Ömer el-Kastallânî ile Kemâliyye, Ahmed ed-Dimaşkî ile Ahmediyye kolları meydana geldi. Murtaza ez-Zebîdî, Zerkûbiyye kolundan Ebû'l-Fütûh Tâvûsî'ye (Nüreddin Ahmed b. Abdullah, ö. 861/1457 civarı) ulaşan bir silsileyi (Zebîdî, *'İkd*, s. 61; *İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 202), Harîrîzâde, Kemâliyye kolundan Cebertiyye tarikatının kurucusu Yemenli İsmâil b. İbrâhim el-Ceberti'ye (ö. 806/1403), Ahmediyye kolundan Gavsîyye tarikatının kurucusu Hindistanlı Muhammed Gavs'a (ö. 970/1563) ulaşan birer silsileyi kaydetmiştir (*Tibyân*, II, vr. 150^b, 151^b-152^a). Hicaz ve Yemen bölgesinde yayılan Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî'nin (ö. 768/1367) kurduğu Yâfiyye, esasen Kâdiriyye'nin önemli kollarından biri olduğu halde, kurucusunun Sühreverdiyye'den icâzetli olması sebebiyle Sühreverdiyye'nin kolları arasında da sayılmıştır (a.g.e., III, vr. 264^{a-b}; Hüseyin Vassâf, I, 143). Öte yandan Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin birçok halifesinin bulunması sebebiyle Sühreverdiyye ayrı ayrı silsilelerle devam etmiş ve bunlardan birçok önemli kimse hırka giymiştir. Meselâ Şeyh Şehâbeddin'in halifelerinden İbnü'n-Nakîb el-Makdisî ile devam eden silsileden Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Muhammed Râdiyyüddin Hüseyin b. Abdülmü'min et-Taberî, İbnü'l-Mülakkın gibi şahsiyetler hırka giymişti. İbnü'l-Mülakkın ayrıca Şeyh Şehâbeddin'in halifeleri İzzeddin Ahmed Ebû Hâmid Cemâleddin Muhammed b. Ali, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İshak el-Eberkûhî, Ebû'l-Fazl Necmeddin Abdullah b. Ebû'l-Vefâ ve Şeyh Ukkâşe ile devam eden silsilelerin her birinden hırka giymiştir (*Taba-*

kātū'l-evliyā, s. 494-495, 497-499, 504, 509). Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Şeyh Şehâbeddin'in bir diğer halifesi Ebû Bekir Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî'den de (ö. 686/1287) hırkası vardır (a.g.e., s. 506). Kutbüddin el-Kastallânî ile devam eden silsileden Murtazâ ez-Zebîdî de hırka giydiğini belirtmektedir (*İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 208-209). Ünlü seyyah İbn Battûta, Sühreverdîyye hırkasını İsfahan'da Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin bir başka halifesi Şehâbeddin Ali er-Recâ ile devam eden silsileden 14 Cemâziyelâhîr 727 (7 Mayıs 1327) tarihinde Şeyh Kutbüddin Hüseyin b. Şemseddin Muhammed'in elinden giymiştir (*Tuhfetü'n-nüzzâr*, I, 221). Sühreverdîyye'nin Afganistan'da etkisinin devam ettiği (*DİA*, I, 403), Hindistan'ın Keşmir gibi bazı bölgelerinde müntesipleri bulunduğu (*DİA*, XXV, 327-328), bazı Ortadoğu ülkelerinde ortadan kaybolmakla birlikte Irak'ta varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Sühreverdîyye'de Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî'nin müridlerin uyması gereken kullardan bahseden eseri *Âdâbü'l-mürîdîn*'i, Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin Sünnî tasavvuf esaslarını anlattığı *Avârifü'l-ma'ârif*i ile Ehl-i sünnet akaidini kaydettiği *İ'lâmü'l-hüdâ* ve *âkîdetü erbâbi't-tükâ* isimli eserleri, Ebû Ca'fer İmâdüddin Muhammed b. Ömer es-Sühreverdî'nin *Zâdû'l-müsâfir* ve *edebü'l-hâdîr* adlı eseri tarikatın âdâbı ve erkânı için temel kaynaklardır. Özellikle *Avârifü'l-ma'ârif*'in okunması ve okutulması için icâzet alınması gelenek olmuştur. Bu sayede tarihatta Sünnî çizgi büyük ölçüde bozulmadan devam ettirilmiş, mensupları Hindu, Budist vb. dinlerin tesirlerinden korunabilmiştir. Sühreverdîyye şeyhleri tasavvuf-ta dünya nimetleri ve imkânlarına hiç sahip olmama ya da sahip olup sevgisini gö-nüle sokmama şeklinde anlaşılan zühhd prensibinden genellikle ikincisini benimsemiş, bu çerçevede zenginliğe karşı çıkmadıkları gibi makam-mevki sahipleriyle de yakın ilişki kurmuşlardır. Ancak bu anlayışları sebebiyle Hindistan'da Çiştîyye mensupları tarafından ciddi şekilde eleştirilmişlerdir.

Sühreverdîyye tarikatında zikir, oturma (kuûdî) ve sesli (cehrî / celf) olarak kelime-i tevhid çekmekten ibarettir. Bazı istisnalar dışında semâ uygulaması yoktur. Devranî zikre önem verildiği ve tarikatın esası haline getirildiği şeklindeki tesbit (*DİA*, IX, 248) Zeyniyye-Vefâiyye kolu dışında doğru değildir. Sühreverdîyye şeyhlerinden Ebû'l-Mehâsin Cemâleddin Yûsuf

b. Abdullah el-Kûrânî el-Acemî, Harîrîzâde'nin *Tibyân*'da kaydettiği *Reyhânâtü'l-kulûb fi't-tevaşşul ile'l-mahbûb* adlı eserinde zikrin yapılış şekli ve âdâbı üzerinde durmuştur. Buna göre mürid bütün günahlarına tövbe ettikten sonra abdestli halde temiz ve tercihen karanlık bir odada kibleye dönük bir şekilde bağdaş kurup oturur. Ellerini uylukları üzerine koyup gözlerini yumarak kendisini şeyhinin huzurunda hayal eder ve onun himmetini ister. Sonra kalbiyle ism-i celâli (Allah) zikretmeye başlar. Ardından diliyle kelime-i tevhid zikrine geçer. Kelime-i tevhid zikrinin yapılış şekli bazı Sühreverdî şeyhleri tarafından şu şekilde tarif edilmiştir: Müridin başı kalbi üzerine eğik bir vaziyette iken zikre "lâ" sözüyle başlar ve başını hızlı bir şekilde sol omuzuna doğru kaldırır. Baş sol omuz üzerinde iken "lâ ilâhe" kısmı bitmiş olur. Ara vermeden başını tekrar hızlıca kaline doğru indirir ve tam kalbi üzerine geldiğinde vurgulu bir şekilde "illallah" der. Bu arada kalbinden Allah'ın dışındaki her şeyi atmaya niyet eder. Kelime-i tevhid kaline nakşoluncaya kadar farz ve sünnet namazlar dışında gün boyu bu zikirle meşgul olur. Ayrıca namazlardan sonra, gece ve gündüzün belli vakitlerinde okunacak dualar, her aya mahsus zikirler ve dualar vardır. Şehâbeddin es-Sühreverdî her ölüm yıl dönümünde törenlerle anılır. Hindistan Sühreverdîleri genellikle sabah namazından sonra Allah'ın doksan dokuz ismi ile Hz. Peygamber'in doksan dokuz ismini okurlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhak ed-Dihlevî, *Ahbarü'l-aşfiyâ* (trc. Sübhân Mahmûd – Muhammed Fâzıl), Delhi 1414/1994, tür.yer.; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 446-447; İbnü'l-Fuâtî, *el-Havâdişü'l-câmi'a* (nşr. Mehdi en-Necm), Beyrut 1424/2003, s. 72, 231; Abdurrahman Ebû'l-Ferec el-Vâstî, *Tabakâtü hırkatî's-süfiyye*, Kahire 1305, s. 49, 58-61; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 631-640*, s. 98; a.mlf., *A'lâmü'n-nûbelâ*, XXII, 375; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, Bulak 1299, II, 216; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, I, 221-222; II, 451-452, 544-545; Cüneyd-i Şîrâzî, *Şeddü'l-izâr* (nşr. Muhammed-i Kazvînî – İkbâl-i Âştiyânî), Tahrân 1328 hş., s. 176, 236, 352-353, 392, 394-395, 415, 419, 444, 461-462; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ* (nşr. Nûreddin Şerîbe), Beyrut 1406/1986, s. 262-265, 494-495, 497-499, 504, 506, 509; Câmî, *Nefehât*, s. 417-418, 472-475, 480-482, 504, 588; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 560-561; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 281, vr. 129^b-132^a; Zebîdî, *İkd*, s. 41-42, 61, 68-69, 75, 87; a.mlf., *İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 202, 206-209, 244; Rızâ Kuli Han Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzû'l-İlâfîn*, Tahrân 1305 hş., s. 65; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 108^b-109^a; II, vr. 148^b-160^a; III, vr. 264^{a-b}; L. Rinn, *Marabouts et Khouan: étude sur l'Islam en Algérie*, Alger 1884, s. 202-210; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l-evliyâ'dan Silsile-i Meşâyih-i*

Sühreverdîyye ve Kübreviyye, İstanbul 1318, s. 4-34; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, 143, 283-288, 311; Ma'sum Ali Şah, *Tarâ'ik*, II, 355-356; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 14, 20, 22, 29, 32-37, 39, 64-66, 233; R. A. Nicholson, "Pîr Jamal", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne* (ed. T. W. Arnold – R. A. Nicholson), Amsterdam 1973, s. 364; Khaliq Ahmad Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India during the Thirteenth Century*, Delhi 1978, s. 177-178, 220-229; Beşîr Hüseyin Nâzım, *Evliyâ-yı Multân*, Lahor 1985, s. 12-52; Muhammad Muzammil Haq, *Some Aspects of the Principal Sufi Orders in India*, Dhaka 1985, s. 78-95; S. A. A. Rizvi, *A History of Sufism in India*, New Delhi 1986, I, 190-226; a.mlf., "Jaunpûr", *DİA*, XXIII, 578; Âişe Yûsuf el-Mennâi, *Ebû Hafs 'Ömer es-Sühreverdî*, Devha 1412/1991, s. 28-49; Gulâm Server Lâhûrî, *Hz. zînetü'l-aşfiyâ* (trc. M. Zahîrûddin Batî), Lahor 1994, II, tür.yer.; A. Knysh, *Islamic Mysticism: A Short History*, Leiden 2000, s. 192-207; Reşat Öngören, *Tarihîte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003, tür.yer.; a.mlf., "Necîbüddin b. Büzgaş", *DİA*, XXXII, 489-490; Kamer-ul Huda, *Şihâbeddin Ömer Sühreverdî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (trc. Tahir Uluç), İstanbul 2004, tür.yer.; Bo Utas, "Notes on Afghan Sufi Orders and Khanagahs", *Afghanistan Journal*, VII/2 (1980), s. 60-67; İqtidar Husain Siddiqui, "Resurgence of the Suhrawardi Silsila during the Lodi Period (1451-1576 AD)", *Pakistan Journal of History and Culture*, VI/2, Islamabad 1985, s. 53-61; A. Rehmani, "Soharwardia Preaching in Sindh and Multan", *Journal of the Research Society of Pakistan*, XXXIV Lahore 1997, s. 39-48; A. Bigelow, "The Sufi Practice of Friendship, the Suhrawardi Tariqa and the Development of a Middle Road", *Jusûr: The UCLA Journal of Middle Eastern Studies*, XV, Los Angeles 1999, s. 14-49; F. Sobieroj, "Suhrawardiyya", *EP* (İng.), IX, 784-786; Nihat Azamat, "Âdîliyye", *DİA*, I, 384; a.mlf., "Buhâriyye", a.e., VI, 377; a.mlf., "Bülbül Şah", a.e., VI, 486-487; Mehmet Saray, "Afganistan", a.e., I, 403; Hamid Algar, "Bahâeddin Zekerîyyâ", a.e., IV, 462-463; a.mlf., "Hâlid el-Bağdâdî", a.e., XV, 284; Zehrâ Tâhirî Hakikî, "Celâliyye", a.e., VII, 258-259; a.mlf., "Hâksâriyye", a.e., XV, 208-209; Süleyman Uludağ, "Devran", a.e., IX, 248; a.mlf., "Kâşânî, Abdurrezzâk", a.e., XXV, 5; Orhan Bilgin, "Fahreddîn-i Irâkî", a.e., XII, 84-85; Mustafa Bahadıröğlu, "İbrâhim Zâhid-i Geylânî", a.e., XXI, 360; Tahsin Yazıcı, "İmâd-i Fakih", a.e., XXII, 168; Abdülhamit Birışık – Khalid Zafarullah Daudi, "Keşmîrî", a.e., XXV, 327-328.

REŞAT ÖNGÖREN

SÜKEYNE bint HÜSEYİN

(سكينة بنت الحسين)

Sükeyne bint el-Hüseyn b. Ali
b. Ebî Tâlib el-Kureşîyye
(ö. 117/735)

Hız. Hüseyin'in küçük kızı.

Yetmiş yaşında vefat ettiğine dair bildirilen hareketle 47 (667) yılında doğduğu söylenebilir. Annesi Rebâb bint İmrûülkays el-Kelbiyye'dir. Asıl adı Âmine (Ümeyme ve-